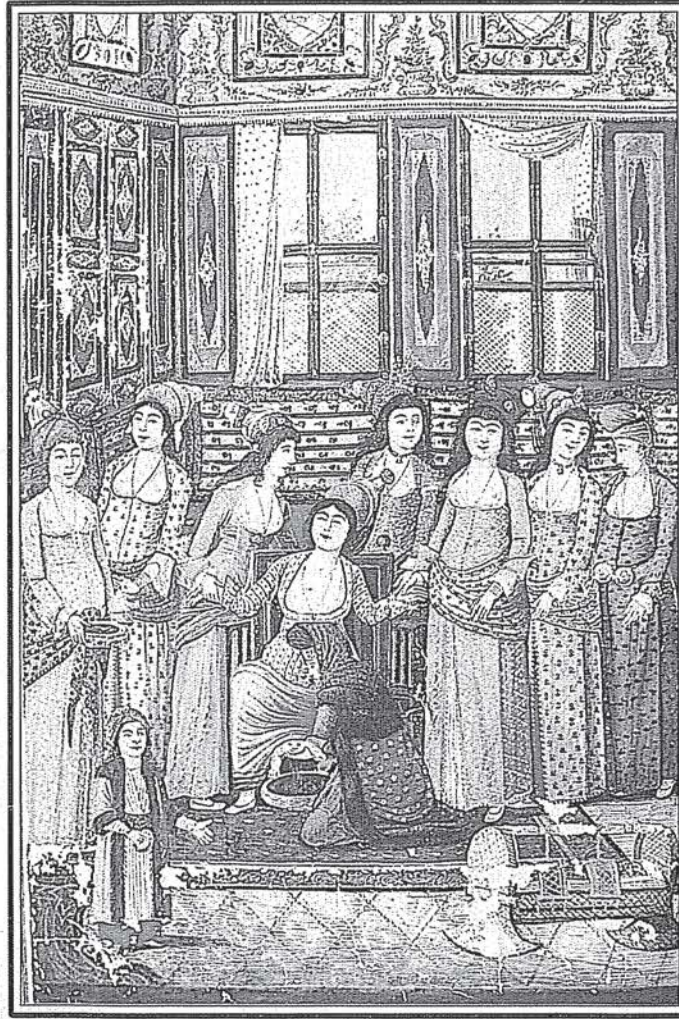

YENI
TIP TARİHİ
ARAŞTIRMALARI

THE NEW
HISTORY OF MEDICINE STUDIES

2 - 3

İstanbul - 1996 / 97

ISSN 1300 - 669X

KLÂSİK İSLÂM KAYNAKLARINDA ASKLEPİOS VE KÜLTÜNÜN GÜNÜMÜZ ANADOLU'SUNDAKİ İZLERİ

Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT*

ASCLEPIUS IN CLASSICAL ISLAMIC WORKS AND HIS INFLUENCE ON TODAY'S ANATOLIA

Works of antique Hellenistic culture were translated into Arabic during the Islamic period between the 8 th and 10 th centuries. These translations included medicine, astronomy, mathematics and philosophy. However, Moslems were not interested in myth and drama; consequently, they were not aware of them. The God of medicine, Asclepius, was considered as a physician who had lived long ago and founded medicine, because polytheism was not accepted by Moslems.

Key words: Asclepius, Islamic medicine, Anatolia

Antik Yunan medeniyetinde M.Ö. VI. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan Asklepios kültü, yüzyıllarca halkın tıbbî problemlerinin halli için baş vurduğu pratiklerin başında gelir.

Teselya'a Triikka doğumlu^{9,12} hükümdar/hekim olduğuna inanılan ve Homeros çağında fanî bir kimliğe sahip ve Machaon ile Podaleiros (Homeros destanlarında adları cerrah olarak geçer) iki oğlu olan Asklepios'un, hekim olarak şöhretinin yayılmasıyla efsanevî bir hüviyet kazandığı, zaman içinde tanrılaştırılarak adına Asklepion denilen hastahane / mabetler kurulduğu bilinmektedir¹¹.

Efsaneye göre, Phlegyas'ın (efsane-nin başka bir varyantına göre Beotie Kralı Orchomene'nin) kızı Coronis'den doğan oğludur. Coronis'in hamileliği sırasında, Arkadyalı bir erkekle ilişki kurduğunu öğrenen Apollon onu bir di-reğe bağlayarak yakmış; ancak kendi

kanından olan oğlunu, Coronis'in kar-nını yarararak kurtarmıştır. Daha sonra Asklepios adını alacak olan çocuğu bü-yütüp yetiştirmesi için Cantor Khe-iron'a (belden aşağısı at, yukarısı insan olan) teslim eder. Tabiat ile içe yaşayan Kheiron'dan bitkileri tanımayı ve he-kimlik sanatını öğrenen Asklepios, ölümsüzlüğü araştırmaya başladığı sı-rada, Tanrıça Athena, Gorgo canavarı denilen Medusa'yı öldürmüş, sağ ve sol tarafından akan kanları ayrı ayrı toplayarak Asklepios'a vermiş. İşte Gor-go'nun sağ tarafından toplanan kanla ölümleri diriltmeye başlayan Asklepios, ölümsüzlüğü tanrıların tekelinde tutmak isteyen Zeus tarafından, doğal dengeyi bozduğu için yıldırımdan yapılmış ok-larıyla öldürülmüştür. Oğlunun öldürül-mesine kızan Apollon da Zeus'e yıldırımları veren Kykloplar'ı yok etmiştir. Anadolu inancına göre ise, son anların-da yazdığı ölümsüzlük reçetesi, o sırada bulunduğu yerde sarmısağın üzerine

* Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Başkanı ve Devlet Türk Musikisi Konservatuarı Müdürü. Bornova / İzmir.

düşerek, reçetenin bütün özellikleri, yani ölümsüzlük sarmısağa geçmiş¹¹. **Apollon** oğlunun bu durumunu kabul lenmeyerek onu Olimpos'a tanrılar katına alarak tanrılaştırmıştır. Böylece **Asklepios** ve ailesi, bu inancı paylaşanlarca ruhî ve bedenî problemleri olanların baş vurduğu dinî / mitolojik bir kurum olmuştur. Adına, büyük bir kısmı sunak olan üç yüzden fazla tapınak (**Asklepion**) kurulmuştur. Bunların en önemlileri **Trikka, Rodos, Kos, Epidaros ve Bergama**'da bulunmakta idi. Son Asklepion M. Ö. 291'de İtalya'da ortaya çıkan veba salgına bir çare olacağı inancıyla Tiber adasında kurulmuştur.

Akdeniz'in güneşi bol, kuzeyin sert rüzgârlarından korunan, ormanlık, sulak bölgelerde kurulan Asklepionlar, içinde anfitiyatro, kütüphane, tuvalet, banyo, **Abaton** denilen telkin koridorları ve istirahat odalarıyla bir kompleks teşkil etmekteydi. Asklepionların özel hekimleri olan **Asklepiadlar** tarafından yürütülen tedavinin temeli telkin olmakla birlikte, sıcak su banyoları (fizikoterapi), Güneş (Helioterapi), beden ve ruh eğitimi, tiyatro ve müzik, meşguliyet tedavileri yanında, basit bitkisel ilaçlar ve diyetten de faydalanılmaktaydı.

Avrupa'nın Hıristiyanlaşması sırasında, Hıristiyanlığa en çok direnen **Asklepios kültü** olmuştur. Hatta Asklepios kültü Hıristiyan inancı şekline bürünerek günümüze gelmiştir. **Asklepios**'un başlıca sıfatı olan **Soter=Kurtarıcı** vasfı, **Hz.İsa**'nın sıfatı olmuştur. Kültün, Asklepionlardaki abatronlarda uykuya yatmak pratiği, günümüzde, Napoli, Palermo ve bazı Yunan kiliselerinde, **Asklepios**'a hasta organların tasvirlerinin adanması adeti de Ortodokslukta aynen devam ettirilmektedir³.

* * *

İslamiyet'in orkaya çıkmasını müteakip yüz yıl gibi kısa bir zamanda **Endülüs**'ten (İspanya) **Çin** sınırına kadar, geçmişte büyük medeniyetlerin ortaya çıktığı coğrafya üzerinde yeni bir medenî hayat başlamış, VIII. yy. ortalarından itibaren 200 yıl içinde antikitenin hemen bütün kitaplarının bu medeniyetin müşterek ilim dili olan Arapça'ya çevrilmesini müteakip, İslam dünyasında orjinal eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Denilebilir ki İslam tıbbı bu dönemde birinci derecede antik **Yunan**'ın, ikinci derecede de **Hind**'in etkisi altında kalmıştır. Müslümanların antik eserlerle temasını İslam kültürü içinde kalan Hıristiyan toplumların en gelişmiş olan **Süryaniler** sağlamışlardır.

Dinler tarihi içinde , hemen hiç bir dinin göstermediği ölçüde Paganizmle mücadele eden İslamiyet antikitenin putperest dönemlerinin edebiyat ve sanatından faydalanmadı. Tıp, matematik, astronomi ve felsefe gibi alanlardaki eserlerin tercümesine mukabil, içinde tanrılar arası ilişkilerden bahseden **İlyada**, **Odise** gibi edebi eserler çevrilmedi. Eski putperest inançların veya kalıntılarının kısmen yaşadığı ortaçağda, putperest edebiyat ve sanatını ihya etmek putperestliği ihya etmek gibi görüldüğünden eski Yunan tanrılarının isimleriyle dolu edebiyatı canlandırmak mümkün değildi. Bu bakımdan , antikitenin daha çok ilim, felsefe tarafını tanımak isteyen Müslümanların antik tarih, edebiyat ve mitoloji bilgileri yok denecek kadar zayıf kaldı. Şarkın Hıristiyan Arapları bile **İlyada**'yı ancak XIX. yüzyılda kendi dillerine çevirebildiler¹⁵. Sonuçta, İslam dünyasının Yunan mitolojisinden haberi ve bilgisi olmadı. Bu-

nun tek istisnası Asklepios kültü olmuştur. Çünkü Asklepios hakkında antik Yunan filozoflarının eserlerinde bilgiler bulunmaktaydı.

Konumuzun esasını teşkil eden, antik Yunanda tıp tanrısı olarak bilinen **Asklepios** hakkındaki bilgiler, Arapça'ya aktarılan felsefî ve tıbbî eserler içindeki bilgilerle taşınmıştır. Ancak, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, monoteis bir inanca sahip olan Müslümanlara çok tanrılı bir anlayış ters geldiğinden **Asklepios**, tıp tanrısı yerine, çok kabiliyetli bir hekim olarak tanıtılmış tabib ve filozofların hayatlarından bahseden tabâkât kitaplarında adı ve çevresinde oluşan kült bu şekilde aktarılmaya çalışılmıştır. Bunlardan elimizin altında bulunan **İshak b. Huneyn**'in (ölm. 911) *Tarihu'l-Etibbâ ve'l-Felâsife'si*⁸, **İbn Cülcül**'ün (ölm.995) *Tabâkâtü'l-etibbâ ve'l-Hükemâ'sı*⁵, **İbn el-Qiftî**'nin (ölm.1248) *Ahbâru'l-Ulemâ ba Ahbâru'l-Hükemâ'sıyla*⁸, yalnız İslam dünyasının değil, dünyanın en büyük tıp tarihçilerinden biri olan **İbn Ebi Useybiya**'nın (ölm. 1270) *Uyunu'l-Enbâ fî Tabâkâtü'l-Etibbâ'sı*⁶ ile Hıristiyan tarihçi **Gregori Abu'l Ferec**'in Tarihi'ne⁴ dayanarak İslam tıp dünyasının **Asklepios** hakkındaki bilgi ve düşüncelerini tespit edebiliyoruz.

Bütün bu kaynaklar **Platon**'un (Eflatun), **İskenderiyeli Yahya Filobolonis**'in (Yahya el-Nahavi) eserleri ile **Hippokrates** ve **Calinos**'un kitaplarından, **Süleyman el-Sicistani**'nin *Talikîn* adlı eserindeki **Asklepios** hakkındaki bilgilerin birbirinden aktararak günümüze gelmiştir. Hepsinde **Asklepios** hakkında verilen bilgiler birbirinin aynıdır. Bu bilgiler ışığında İslam dünyasında **Asklepios** şöyle tanımlanmaktadır.

İSLÂM KAYNAKLARINA GÖRE ASKLEPIOS

İshak b. Huneyn [ölm.911],
*Tarihu'l-Etibbâ ve'l-Felâsife*⁸.

Bazı görüşlere göre tababet, Tanrı'nın insanlara ilhamı ile ortaya çıkmıştır. Yazılı kaynaklar, rivâyetler ve güvenilir ilim adamlarından edinilen bilgilere göre yer yüzünde bilinen ilk hekim **I.Asklepios**'tur. O tıbbî tecrübe ile bulunmuş, onun yolundan giden hakimler de tecrübe ile kıyası tıpta temel olarak almışlardır.

Yahya el-Nahavi'ye göre, tıp ilk defa **Ko(s)**'da ortaya çıkmıştır. **I. Asklepios** 90 yıl yaşamıştır. Ömrünün ilk 50 yılını ilâhi kudret ona tecelli etmeden, 40 yılını da alim ve öğretmen olarak geçirmiştir.

Asklepios ile **Calinos**'un ölümü arasında 5566 yıl vardır. Bu dönem arasında **Asklepios** tıp sanatını çocukları ve yakınlarından başkasına öğretmemiş, yolundan giden öğrencileri de , onun yaptığı gibi tıbbî yabancılara öğretmeyeceklerine dair yemin etmişlerdi. **I.Asklepios** ile **Hipokrat** arasında 4346 yıl vardır. Altı öğrencisi kendisinden sonra şöhret olmuşlardır : **Mains, Sokraton, Ahrosis, Mihrasis**.

İbn Cülcül (ölm. 995),
*Tabâkâtü'l-Etibbâ ve'l-Hükemâ*⁵.

Asklebiyus Mısırlı **Hermes**'in (**Hürmüs**) talebesidir. **Bokrat**'ın (Hipokrates) *Kitabu'l-İman* veya *Ahd*'inde, **Asklebiyus** Allah katına (göğe) bir nur sütunu olarak yükselmiştir. **Asklebiyus**, Yunancada **nürdan** türemiş anlamına gelen bir kelimedir.

Calinos, *Kitâb fî Mudâvatü'l-âm-rad ilâ Iglîkûn*'unda "keşke gücüm yetip Asklebiyus gibi olsaydım" demiştir. Yine onun *Hiletü'l- Burr*'inin başında "Halkın hastalıkların iyileşebilmesi için Asklebiyus'un heykellerinde ilahi bir gücün bulunduğuna inanması gerekir" dediği kaydedilir. **Hoririş**'in naklettiğine göre, **Asklebiyus**'un heykeli **Atina**'da (Medinetu'l Rumîye) bir binada bulunur. Bu binada halk **Asklebiyus**'un heykeline sorular sorar ve suretinden anlamlar çıkarmaya çalışır. Halkın inancına göre bu heykel , gökteki yedi gezegenden birinin ruhaniyetine (gücüne) sahip olup, diğer gezegenleri kontrol edebiliyordu.

Eflâtun'un (Platon) bazı eserlerinde Asklebiyus'tan sıkça bahsedilir. Mesele, **Kanûnlar**'ında (*Nevâmis*), Hamile bir kadınla kocası , doğacak çocukları konusunda aydınlanmak için **Asklebiyus**'un heykeline danıştıklarında, kadına, "O senin Güneş heykeli huzurunda kocandır. Sen bir başkasıyla ilişki kurmuşsun. Kocan ise sana uzun ömür dilemektedir. Üç gün sonra elleri göğsünde doğuracağın çocuk senin kötü ahlakının sonucudur " der. Sonra erkeğe dönerek, "Gerekmediği halde bu kadınla evlendiğin için, ektiğinden fazlasını elde edeceksin"der. Yine **Kanunlar** (*Nevâmis*)'de, biri-sakladığı malının bulunması için **Asklebiyus**'a gelir. **Asklebiyus** o kişiyi yanına alarak eve gider, kaybolan eşyanın yerini gösterir . Ve adama, "Allah'ın böyle nimetleriyle alay edene müstahak olan, o malın sökülüp alınmasıdır. Bu mal yakında seni terk edecek, geri dönmeyecektir" ve öyle oldu.

Hipokrat, *Kitâbü'l-Ahd (Yeminler)*'ında Asklebiyus'un yanında daima

gezdirdiği yılan dolanmış asanın **hatmi**den yapıldığı ve göğüs hastalıklarında faydalı olduğunu, **Calinos** ise, itidali sembolize ettiğini ifade eder. **Asklebiyus** da bütün tedavilerinde itidali tavsiye ederdi.

İbn Cülcül, **Askelebiyus** hakkında Hıristiyan kitaplarında akla uymayan birçok şeni bilgiler olduğunu, akla yakın olanları eserine aldığını ifade eder.

Yukarıda, **Eflatun**, **Hipokrat** ve **Calinus**'un anlattıkları doğruysa, tıp ve felsefe öğreniminin Allah'ın vahyi ve ilhamı ile ortaya çıktığı söylenebilir.

İbn Qıfti (ölm.1248), *Ahbâru'l-ulemâ ba ahbâru'l-Hükemâ*⁷.

Asklepios, **Hürmüs**'den (**İdris**) hikmet öğrenen dört hekimden biri olup, ondan en çok istifade edendir. Rivayete göre, **Hürmüs** Yunanistan'da yaşardı. Allah katına çekildiğinde, insanoğlunun ondan mahrum kalmasına çok üzülen öğrencisi **Asklepios**, onun için muhteşem bir heykel yaptırdı. Fakat Nuh tufanından sonra Yunanlılar yeryüzünü işgal ettiği sırada, **Asklepios** da kraldı. **Hürmüs**'ün heykeli **Asklepios**'a benzediği için halk tarafından bu iki kişi aynileştirilmiş, bu sebeple bir süre sonra ilâhileştirilmiştir. Ve zannedilmiştir ki hikmet konusunda ilk konuşan Asklepios'tur. Yunanlılar öğrencilerine onun adına yemin ettirirlerdi.

Bokrat (**Hipokrat**) *Kitâbü'l-Ahd*'ında aktardığı gibi yemine şöyle başlardı: "Ey evlâtlarım, size ölümü ve hayatı yaratan Allah'a, babama ve babanız **Asklepios**'a yemin ederim".

**İbn Ebi Useybiya (ölm. 1270),
Uyunu'l-Enba fi Tabâkâtü'l-Etib-
bâ⁶.**

Mantık âlimi **Sicistâni'nin Talikin** adlı eserinden aktarıldığına göre, **Eskulapios'un, Zeus'un oğlu** olarak ruhaniyete sahip olduğu, **Euclides, Eflâtun, Aristatilis**, gibi birçok Yunan ilim adamının onun soyundan geldiği, **Hipokrat**'ın ise 16. batından çocuğu olduğu ifade edilir. Hipokrat bir eserinde, Tanrının onu bir nur sütunu şeklinde göğe yükselttiğini kaydeder.

Süryanice **Cebâbire** adlı eserde, **Asklepios'un** yaradılışca zeki, anlayışlı, güçlü, hırslı ve tıp sahasında ileri görüşlü bir kimse olduğu Tanrı'dan ilham yoluyla ilaçların hazırlanması konusunda ona kerametli yollar açıldığı yazılıdır.

Asklepios'un Roma'da Güneş tanrısı Apollon adına diktiği heykel, zamanla **Asklepios**'la aynileştirilmiştir.

Galen'in Finaks'ında, "Vücudumdaki öldürücü hastalıktan kurtulduktan sonra **Asklepios** heykelinin bulunduğu evi (**Asklepion**) ziyaret ettim.", **Hiletu'l-Bur** adlı eserinin önsözünde ise, hekimlerin **Asklepios'un** heykelindeki ilâhi tababetin iyileştirme gücünü araştırmaları gerektiği yazılıdır.

Galen, **Asklepios** tıbbının ilâhi kaynaklı bir tabâbet olduğunu ifade ederek "günümüz tıp anlayışı ile ilahi kaynaklı tıbbi karşılaştırdığımızda fark, bizim tıp anlayışımız ile Peripatetiklerin tıbbi arasındaki fark gibidir" der. Rum diyarında bir tapınak vardır. Bunun içinde sorulara cevap veren bir resim varmış. Rum ülkesindeki bir Mecûsî bu resmin gezegen hareketlerine tabi olup, yedi

yıldızdan birinin ruhaniyetine sahiptir.

Yine **Galen** bir eserinde **Asklepios** için "sana melik demektense insan demeyi daha yakın buldum" demiştir. Bazı yazarlara göre ise, **Asklepios** Yunanlılar nazarında büyük bir zat olup, geceleri binlerce kandilin yakıldığı kabrinden medet umulur. Bütün hükümdarlar onun neslindedir. Peygamber olduğunu söyleyenler vardır.

Eflâtun Siyâset'inde (Republique) onun ve çocuklarının hekimlikleri yanında devlet idaresini de iyi bildiklerini kaydederek, **Asklepios'un** öldürücü hastalığa tutulanlarla, kendisine ve çevresine faydası olmayan hayatı bildiği, yani tedavisi terk edilecekleri tanıdığından bu gibilere ilaç vermez ve hayatlarını uzatmazdı.

Ebu'l-Vefa'nın Muhtaru'l-Hikemisinde, **Asklepios'un Hürmüs'ün (İdris)** talebesi olduğu, onunla **Hint, Fars** ülkelerini gezdiğini. Babil'de **Hürmüs** tarafından hukuki kanunları hazırlaması için bırakıldığı yazılıdır.

Bazı kaynaklarda ise **Tufan**'dan önce yaşadığı, Yunanistan'da tıp sanatını ilk ortaya koyan olduğu, bu ilmi oğulları ve talebeleri dışında kimseye öğretmediği, "sakın tıbbi ahlaksıza öğretmeyin" diye vasiyet ettiği kayıtlıdır.

Ebu Maşer'e göre ise, tıbbi ilk ortaya koyanın **Asklepios** olmadığı, ancak kendinden öncekilerden faydalandığı zikredilmiştir.

Asklepios'un öğrencileri arasında altısı meşhurdu: **Maginus, Sokraton, Harubses, Mihraris, Misavis**. Yunan kültüründe **Hipokrat** ile **Calinos** arasında ikinci bir **Asklepios** daha vardır.

Ebu'l-Ferec,
Ebu'l-Ferec Tarihi⁴

Asklepios, Hermes'in (Enoch) öğrencisi¹⁴ ve dirâyetli bir hükümdardır. Allah **Hermes'i** kendi yanına yükselttiğinde, çok üzülen **Asklepios, Hermes'in** göğe yükselişini temsil eden muhteşem bir resim yaptırmış ve ibadetgâhına da bir heykelini koymuştu. Uzun zaman geçtikten sonra Yunanlılar bu heykelin **Asklepidis'e** (**Asklepios**) ait olduğunu zannederek ona saygı göstermişler, onun önünde and içmeyi alışkanlık haline getirmişlerdir. **Hipokrat** bile öğrencilerine "hayat ve ölümü yaratan adına ve babanızın babası Asklepidis size nasihat ederim ki" der, ve **Asklepios** kelimesi etimolojik olarak güzellik, aydınlık ve şifadan türemiştir. Bundan dolayı her hekimin temizlik, iffet ve kudsiyet bakımlarından ona benzemesi gerekir" derdi.

Hipokrat Asklepios'un esasının hatminden (Netaphta=hibriscum) yapıldığını, **Galen** de bunun itidali temsil ettiğini (Hatmi humoral patoloji teorisinde sıcaklık ve soğukluğu eşit yani nötr olarak kabul edeler) ifade eder. **Galen** hastaların Asklepionlarda kazandıkları şifayı inkar etmenin doğru olmayacağını söylerdi.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Yunan kültüründe sağlık tanrısı olan **Asklepios**, İslâm dünyasında vahiy ve **ilhâma** mazhar olmuş bir hekim olarak kabul edilmiş ve Yunanlıların kabul ettiği tanrı yerine insan olarak düşünölmüştür. **Eflatun'un Diyalog'**unda "Asklepios'u bir siyâsetçi yaptın gitti" cümlesi İslâm dünyasında onu bir siyâsetçi olarak görmeğe sevketmiştir.

İslâm'da Asklepios hakkında fikir yü-

rütenler ikinci üçüncü derecede kaynakları kullandından, esas kaynaklardaki bilgilere göre değişik yorumlanmıştır. Sonuç olarak Asklepios motifi'nin İslâm yazarlarının fazlaca dikkatini çektiği görölmektedir.

ASKLEPIOS KÜLTÜNÜN GÜNÜMÜZ ANADOLU'SUNDAKİ İZLERİ

Yüzyıllarca Akdeniz ve çevresindeki kültürlerde etkili olan antik Yunan kültürünün bir parçası olan Asklepios kültü de zamana direnmiş ve daha sonraki inançların içinde varlığını korumuştur. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Asklepios Hz. İsa ile özleştirilmiş, onun kurtarıcı (soter) vasfı Hz. İsa'ya mal edilmiş, Asklepionlardaki abatronlarda uykuya yatmak, bazı Hıristiyan şehirlerindeki kiliselerde yılın belli günlerinde, aynen devam etmiştir³.

Anadolu'nun yüzlerce yıl bu kültürün içinde olması, Türklerin yaklaşık dokuz asır buranın yerleşik halkları ile bir arada yaşaması dolayısıyla bazı inanışların karşılıklı olarak şekil değiştirerek birbirine geçmesi çok doğaldır. Bugün anadolu'daki bir kısım yatırın veya mukaddes mahallin, daha önceki kültürlerden bize aktarıldığı bir gerçektir. Asklepios kültürünün de bazı unsurları İslâmî kılıf altında halk inançlarında ve efsanelerinde yaşaya gelmiştir. Meselâ, **Lokman Hekim'in**, ölüme çare bulduğu reçeteyi ihtiva eden kitabı **Azrail'in** kanadıyla suya atması (Zeus'un yıldırımlarla Asklepios'u öldürmesi), bitkilerin hangi hastalığa çare olduğunu bilmesi (Khieron'un bitkilerin neye yaradığını Asklepios'a öğret-

mesi)^{16,17}, hastaların, başta **Karaca Ahmet** olmak üzere bazı tekkelerde tedaviye çalışılması (Aynen Asklepionlarda olduğu gibi, adak adamak, şifalı suda yıkanma, kutsal mekan olan tekede uykuya yatma, özel diyet ve meşguliyet)¹ bunun en açık delilidir.

14 - Ullmann, Manfred : **İslam Kültür Tarihinde Maji** . Terc. Y. Özbek. İstanbul 1994, İz Yayıncılık, s. 281-290, 367.

15 - Üçyigit, Ekrem : "**Ortaçağ İslam Medeniyetinin Avrupa medeniyeti Üzerine Tesirleri**". **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.: IV, Sayı :I-II, 1955, s. 31-44

16 - Ünver, Süheyl : **Lokman Hekim** . İstanbul , 1972 Lokman Sağlık Yayınları, s.27-28.

17 - Yardımcı, İlhan : **Sağlık Folklorumuzda Lokman Hekim**. İstanbul 1969. Lokman Sağlık Yayınları

KAYNAKLAR

1 - Bayat, Ali Haydar : "**Türk Dünyasında, Özellikle Anadolu Tıbbî Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları**". **Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri**, (Ankara 23-25 Kasım 1988), Ankara , 1989, s.60-82

2 - Eriş, Eyüb : **Bergama Söylenceleri** ; Bergama 1990, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, s.33-36.

3 - Eyice, Semâvi : "**Bizans Devrinde İstanbul'da Tababet, Hekimler ve Sağlık Tesisleri**". **Tıp Fakültesi Mecmuası**, C.: XXI, Sayı : 3, 1958, s.657-691

4 - Gregori Abul'l-Farac : **Abu'l Farac Tarihi**. C.: I, Ankara 1945 ; Türk Tarih Kurumu, s.71-72.

5 - İbn Cülcül : **Tabakatü'l-Etibba ve'l-Hükema** . Tahkik : Fuad Seyyid. Beyrut , 1985, s.11-14, 15, 16, 29, 68.

6 - İbn Ebi Useybiya : **Uyunu'l-Enba fi Tabakatü'l-Etibba**. c.: I, Beyrut, 1407, Daru'l-Şakafa, s. 27-29,37-40.

7 - İbnü'l-Qifti : **Kitap Ahbaru'l-Ulema ba Ahbaru'l-Hukema**. Haz.: Ahmed Naci El Cemali - Mehmed Emin el Hancî. Mısır, 1326, Matbaatü'l-Saadet,s.7-10.

8 - İshak bin Huneyn : **Tarihu'l-Etibba ve'l-Felasife**. Tahkik : Fuad Seyyid. Beyrut, 1985, Müessesetü'l-Risale, s. 152-169.

9 - Lavedan, Pierre : **Dictionnaire Illustré de la Mythologie et des Antiquites Grecques et Romaines**. Paris 1931. Libraririe Hachette, p.114-117.

10 - Olguner Fahreddin : "**İslam Kaynakları Işığında Platon**" **Felsefe Arkivi**. Sayı 24, 1984, s. 123-133, 161-168.

11 - Serdaroğlu, Ümit : "**Eski Çağlarda Tıp**" **Becozym C Fort Dergi**, 1989, s.4.

12 - Strabon : **Coğrafya**. Cev. Adnan Pekman, İstanbul 1987, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.195.

13 - Şemseddin Sami : **Kamusu'l-Alam**. c.: V, İstanbul, 1314 , Mihran Matbaası, s.3995.